

ПОВСЯКДЕННІСТЬ ТА СПІЛКУВАННЯ В ДОСЛІДЖЕННІ КУЛЬТУРНОГО БУТТЯ ЛЮДИНИ

В статье определены основные подходы к анализу понятия повседневности. Общение в сфере повседневного рассматривается как процесс установления и развития контактов между субъектами, порождаемый потребностями совместной деятельности, включающий в себя обмен информацией, обладающий взаимным восприятием и влиянием друг на друга.

Ключевые слова: повседневность, культура, общение, человек, коммуникация.

У статті визначено основні підходи до аналізу поняття повсякденності. Спілкування у сфері повсякденного розглянуто як процес установалення та розвитку контактів між суб'єктами, що породжується потребами спільної діяльності, який включає до себе обмін інформацією і характеризується взаємовпливом.

Ключові слова: повсякденність, культура, спілкування, людина, комунікація.

In article main approaches to analysis of the notion ordinariness are determined. The contact in sphere everyday is considered as process of the determination and developments contact between subjects, generated need to joint activity, including in itself exchange by information, possessing mutual perception and influence friend on friend.

The keywords: ordinariness, culture, contact, person, communication.

Різноманітні прояви повсякденного життя, які довгий час перебували на периферії наукового інтересу, переміщуються сьогодні в центр уваги вчених. Це викликано протиріччями кінця ХХ сторіччя, що сколихнули основи суспільного й індивідуального буття, історичного досвіду народів і повсякденного світу індивіду. Відбувається переосмислення уявлень про стиль та обряд культурного буття людини. У зв'язку з цим простежується трансформація розумінь повсякденного світу від філософського його визначення до сучасного багатозначного трактування як феномену культури.

Відзначимо, що в наукових підходах повсякденність трактується неоднозначно. У деяких з них прямо або побічно подається негативна оцінка цього феномену. Так, у межах класичних підходів у соціальному пізнанні (зокрема, марксизмом, фрейдизмом, структурним функціоналізмом) повсякденність розглядається як нижча реальність, якою можна зневажати, її сутність є поверховою, за якою ховається якась глибина, або ж завіса з фетишистських форм, за якими лежить справжня реальність («Воно» у фрейдизмі, економічні зв'язки і відносини в марксизмі, стійкі структури, що визначають людську поведінку і світосприймання в структурному функціоналізмі). Дослідник повсякденності виступав як абсолютний спостерігач, для якого живий досвід був симптомом цієї реальності. Стосовно повсякденного життя культивувався «герменевтика підозри». У межах таких методологій повсякденність могла виступати як об'єкт проектування і раціоналізації.

Герменевтичні та феноменологічні школи у соціальній філософії і соціології виступили альтернативами класичній парадигмі соціального знання. Поштовх до нового розуміння повсякденності був даний Е. Гуссерлем у його концепції життєвого світу як сфери дорефлексивного, безпосередньо пережитого досвіду. Е. Гуссерль розглядав проблематику життєвого світу в межах філософської дисципліни, яку він називав феноменологічною психологією, предмет її визначав як людську самість у всій сукупності дійсного і можливого життя свідомості, у тому числі конкретного життя взагалі.

У філософській літературі за останні роки намітився інтерес до аналізу феномену повсякденності. У своїх працях автори виділяють низку теоретичних проблем.

У соціології дослідження повсякденності в контексті пошуку основ соціальної реальності як такої, яка визначається як змістовий універсам, сукупність значень, які необхідно інтерпретувати для того, щоб знайти опору в світі, прийти до узгодження, запропонував А. Шюц. Він сформулював завдання дослідження повсякденності в контексті пошуку основ соціальної реальності як такої. Він визначає повсякденність як змістовний універсам, сукупність значень, котрі необхідно інтерпретувати для того, щоб знайти опору в світі, прийти до узгодження. «Те, що вважається знайомим кожному, хто розділяє нашу систему релевантностей, – це спосіб життя, який членами „ми-групи” вважається природним, нормальним, правильним». Цей спосіб є джерелом великої кількості рецептів поведінки з людьми в типових ситуаціях, а також джерелом звичок, очевидних істин, що існують у «ми-групі», незважаючи на їхню суперечливість [15]. Таким чином, повсякденність у контексті «ми-групи» може виконувати консолідуючу функцію для визначеної соціальної групи, у тому числі й етнічної.

У філософських і соціологічних дослідженнях, присвячених повсякденності, виділяють два типи використання цього поняття. Перший, коли повсякденність розглядається як природний стан людини, як її приватна сфера життя. Другий включає аспекти «товариськості» повсякденного життя, засоби розуміння себе та іншого. Таким чином, ми виходимо з того, що повсякденність – це цілісний соціокультурний життєвий світ, який представлений у функціонуванні суспільства як природна, самоочевидна умова людської життєдіяльності.

У дослідженнях О. Проценко [5, с. 9–16] розглядається етикетна нормативність та її вплив на конструювання інтерсуб'єктивного рівня повсякденності у вербальних і невербальних видах комунікації, які склалися історично.

О. Земляніцина [2, с. 83–87] досліджує проблему функціонування декоративно-прикладного мистецтва в повсякденності.

Повсякденне буття людини продукує культуру спілкування, його стійкі види та форми. Спілкування як специфічні соціальні відносини здавна привертало увагу представників різних галузей суспільної думки. У наші дні спілкування стало предметом спеціального вивчення в цілій групі наук: у загальній і соціальній психології, у соціології й педагогіці, в етиці й етнології, в етиці й естетиці, у лінгвістиці й семіотиці, у теорії культури й теорії інформації. Очевидно, що культурологія має свій кут зору на цю проблему, але в той же час вона повинна із

увагою ставитися до того, що робиться в цьому напрямку в інших науках.

Хоча людське спілкування завжди лежало в основі соціального буття, його призначення й сутність далеко не однаково орієнтувалися на різних етапах історії культури. Як же розвивалося осмислення спілкування людей в історії філософської культурологічної думки? І як пов'язаний цей процес із розвитком суспільної свідомості, ідеологічних уявлень, мистецтва, наукового пізнання? На ранньому, дофілософському етапі розвитку культури суспільна свідомість, що втілювалася в найдавніших міфах і в первісній художній діяльності, ще не була здатна виділити відносини людини до людини як самостійну проблему. Пояснюється це не тільки конкретно-образним, нетеоретичним характером цього типу свідомості, але й тим, що увага первісної людини була спрямована на її зв'язок із природою й зі світом «духів», тотемів, божественних персонажів, що керують нею, а ставлення людей один до одного не фіксувалося як скільки-небудь суттєве, специфічне, що потребувало спеціального осмислення.

Усвідомлення того, що інша людина або інший колектив – настільки ж вільний, активний, повноправний, справжній суб'єкт, як «Я» або «Ми», безвідносно до його етнічної або класової приналежності, прийшло досить пізно. Тому зокрема М. Каган зазначає, що на першому етапі розвитку художньої культури в словесній творчості панує епічний, а не драматичний спосіб зображення, тому в поемах Гомера й у всіх інших подібних добутках інших народів діалог героїв не відіграє скільки-небудь суттєвої ролі – описуються їхні дії, а не їхні взаємини, персонаж не виступає ще як наділена свободою волі самодіяльна істота [3, с. 184–190].

І все-таки суспільна думка античності була здатна зробити лише перші кроки в цьому напрямку: рівень реального розвитку особистості й реальних відносин між людьми був ще занадто низький для того, щоб проблема людського спілкування набула серйозного значення в суспільній свідомості. Процес «персоналізації індивіда», як переконливо показав І. Коен, у цей час тільки починався, що позначилося на характері міжособистісних відносин (дружби) і на ролі їхнього духовного стимулу. Новий і принципово важливий крок на цьому шляху знайшов відбиття в християнстві.

У цьому зв'язку становить інтерес учення голландського філософа Ф. Гемстергойса, досить популярного наприкінці XVIII сторіччя і якого високо цінували сучасники – І. Гердер, Ф. Якобі, Г. Лессінг, І. Гете, І. Гаман, І. Кант. Цей мислитель поставив у центрі уваги не ставлення людини до природи, а ставлення людини до людини, ставлення «Я» до іншого «Я», що спонукало його шукати в людині такі здібності, які були б відповідальні за людське спілкування. Популярність його ідей у колі найбільш великих мислителів кінця XVIII – початку XIX сторіччя переконливо свідчила про те, що вже виникла потреба осмислення людського спілкування. Ця потреба виявилася суттєвіше важливою проблемою соціального життя й культури двох останніх сторіч.

Осмислення людських відносин складалось у XX сторіччі в умовах розвитку індивідуалізму, який породжував небувале в історії культури явище – некомунікабельність як крайню форму взаємного відчуження індивідів.

При цьому варто мати на увазі й те, що в ХХ сторіччі ще більшою мірою, ніж в ХІХ, формування широкого кола конкретних наукових дисциплін поставило людину й людські взаємини у центр уваги багатьох наук – психології й психіатрії, соціології й соціальної психології, лінгвістики й семіотики, теорії масових комунікацій, а потім і нових галузей біологічної науки – етології, зоопсихології, зоосоціології. Кожна із цих наук виділяла в предметі їх спільного інтересу доступні їй аспекти й закономірності, поглиблюючи й розширюючи наші знання про спосіб взаємодії людей у їхній спільній життєдіяльності. Але при цьому губилося цілісне розуміння спілкування як такого, його відмінності від комунікації й інших форм взаємодії між людьми. У багатьох випадках конкретно-науковий аналіз людських взаємин мав цільову практичну спрямованість. Розгляд людського спілкування намітився із кінця 20-х років ХХ сторіччя одночасно в Німеччині, Франції, Іспанії. Знаменно, що «Буття й час» М. Гайдеггера й «Метафізичний щоденник» Г. Марселя були опубліковані в 1927 році, а французький персоналізм і вчення К. Ясперса склалися на початку 30-х років. Точно так «Я і Ти» М. Бубера й «Завдання нашого часу» Х. Ортега-і-Гассета з'явилися раніше, у 1922 і 1923 році. Концепція Дж. Мід, що склалася в США на межі ХІХ і ХХ сторіч, набула широкої популярності лише після опублікування в 1934 році його книги «Свідомість, самотність і суспільство».

М. Гайдеггер зазначає, що людське буття ніколи не виступає як ізольований суб'єкт. Існування інших, подібних нам людей відомо з самого початку, оскільки це один із моментів власної буттєвої, апріорної структури. Однак це спільне буття людей приводить до усереднення людини: суб'єктом стає «щось Середнє», що філософ називає безликістю. Зображуючи світ, де індивіди повністю один одного замінюють, М. Гайдеггер змалював реальність «масового суспільства» ХХ сторіччя з його «нівельованою індивідуальністю». [1, с. 231–239]. Іншу постановку цього питання запропонував К. Ясперс. Світ К. Ясперса – зовсім інший. Це завжди – світ комунікацій. Філософ насамперед прихильник повсякденної комунікації людей, які вирішують наукові, політичні й соціальні проблеми з допомогою дискусій, зіткнення точок зору й позицій. Він зазначав, що тільки шляхом вільної дискусії, розгорнутого й широкого зіткнення думок можуть вирішуватися найважливіші питання в суспільстві. Проблема можливості комунікації спочатку ставилася К. Ясперсом «в особистісному плані», а пізніше він ставить її «у плані глобальному, загальнолюдському – як всесвітньо-історичне завдання». Як умова екзистенціальної комунікації у філософа виступала спільна доля двох або кількох людей, поєднаних на основі їхнього буття, умовою загальнолюдської комунікації філософ вважає «загальну долю всього людства – «осьовий час» як «корінь» загальнолюдського буття». Тому проблема взаєморозуміння, відкритості, діалогу різних культур, народів і релігій постає у К. Ясперса як життєва необхідність. Така постановка проблеми людського спілкування й взаєморозуміння виявляється сьогодні дуже актуальною, оскільки в сучасну епоху не може залишатися локальною й замкнутою жодна культура.

Найбільш докладно в західній філософії теорію спілкування розглядає М. Бубер. Він на відміну від багатьох інших теоретиків екзистенціальної комунікації, які обмежують ставлення людини до людини відносинами «Я – Ти», не звертаючи уваги

на відносини «Я – Воно», або протиставляють ці відносини у ціннісному плані. Точніше було б сказати, що взаємовідносини є – взаємодоповнення, а не ієрархія. У всякому разі М. Бубер показує, що вони не взаємозамінні, оскільки в системі «Я – Воно» народжується пізнавальний досвід людини, що розповсюджується на матеріальні й духовні об'єкти, а система «Я – Ти» створює самі «відносини», що охоплює не тільки людину, але й продукти її духовної діяльності й навіть природу.

У цьому ж ключі будувалися теоретичні погляди основоположника персоналізму Е. Муньє, для якого «Ти», а в ньому «Ми» передує «Я» або принаймні його супроводжує, тому особистість «товариська за своєю природою».

Подібно до Е. Муньє Ж.-П. Сартр виходить із співположення «Я» і «Іншого». Концепція М. Дюфрена відзначається новим теоретичним тлом – структуралізмом, що панував у французькій науці. Структуралістський пафос дослідження об'єктивних соціальних структур став витіснити за межі науки проблему особистості, відносини «Я» і «Ти» нескінченно різноманітні й начебто неструктуровані. Виділивши у своїй книзі традиційну главу «Я і Інший», М. Дюфрен стверджує, що тільки «Інший дозволяє мені виміряти самого себе» і «якщо я можу зосередитися на самому собі для монологу, то тільки тому, що колись я був здатний до діалогу».

Вивчення спілкування насамперед мало місце в психологічній науці; у ряді випадків подібні дослідження велися на межі психології та філософії (наприклад, уже згадуване вчення Дж. Міда або фрейдистська концепція людських взаємин). Однак у ході розвитку науки все чіткішою ставала наявність специфічних предметів і методів дослідження в загальній та соціальній психології, у психіатрії, зоопсихології, коли вони зверталися до розгляду спілкування.

Важливе значення для дослідження теорії спілкування мають роботи українських авторів В. Табачковського, В. Малахова. Автори враховували необхідність співвідносити свою точку зору щодо проблеми спілкування з узагальненням тих уявлень, що накопилися в інших галузях знань – у загальній та соціальній психології, у лінгвістиці і семіотиці, у теорії комунікації, етиці, естетиці.

У дослідженнях В. Шейка, М. Каністратенка переконливо показано, яку роль спілкування відіграє у часовому та просторовому аспектах повсякденного життя людини, тобто і в процесі виховання, формування, розвитку особистості, і в міжособистісних контактах [7, с. 187–191]. Слід зазначити, що в роботах О. Проценко досліджується естетичний аспект спілкування. Аналіз діяльнісно-функціонального аспекту художнього освоєння світу доповнює традиційний для естетики гносеологічний підхід до мистецтва. Результати такого роду досліджень розкривають специфічний характер і значення спілкування в цій галузі культури. Автор зазначає, що естетично цінне транслюється правилами етикету, які сприяють естетизації зовнішнього боку поведінки, виявленої в манерах і в способах дій [6, с. 75–83].

Резюмуючи, зазначимо, що спілкування є перший вид діяльності, який опановує людина в онтогенезі, і вже одне це досить рельєфно показує значення спілкування в людському житті як умови успішного здійснення всіх інших видів діяльності.

Література:

1. *Хайдеггер М.* Бытие и время / М. Хайдеггер. – М. : Госиздат, 1977. – 436 с.
2. *Земляницына О.* Функционирование декоративно-прикладного искусства в повседневности / О. Земляницына // Культура и жизненный мир человека. – 1966. – С. 83–87.
3. *Каган М. С.* Мир общения / М. С. Каган. – М., 1988. – 316 с.
4. *Кон И. С.* Открытие «Я» / И. С. Кон. – М., 1988. – 247 с.
5. *Проценко О. П.* Этикетная императивность в конструктах повседневности / О. П. Проценко // Гуманітарний часопис : зб. наук. ст. – Х. – 2007. – № 1. – С. 9–16.
6. *Проценко О. П.* Общение в проблемном поле современного философского знания / О. П. Проценко // Гуманітарний часопис : зб. наук. ст. – Х. – 2005. – № 1. – С. 75–83.
7. *Шейко В. М.* Історія української культури / В. М. Шейко. – Х. : ХДАК, 2001. – 399 с.